

ԱՆՀԱՏԻ ԻՆՔՆՕՏԱՐՄԱՆ ՖՐՈՄՅԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոգվածը նվիրված է օտարման ֆրոմյան հայեցակարգի փիլիսոփայական և սոցիալ-հոգեբանական վերլուծությանը: Բացահայտված է ինքնօտարման ֆրոմյան մեկնաբանության բնույթը, ուսումնասիրված են ինքնօտարման մեխանիզմները, ընդ որում վեր է հանված «շուկայական կողմնորոշման» որոշիչ դերը սովյալ երևույթի ձևավորման գործում:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ սոցիալական բնավորություն, բնավորության ավտորիտար տիպ, շուկայական ախտորոշում:

Ֆրոմը սոցիալական բնավորությունը բնորոշում է նաև որպես մարդկային էներգիայի դրսևորման ձև, որն առաջանում է որոշակի ապրելակերպին մարդու պահանջունքները հարմարեցնելու ընթացքում:¹ Ֆրոմը նշում է, որ սոցիալական բնավորությունը «... այս կամ այն հասարակարգում սովյալ պահին գոյություն ունեցող պայմաններին մարդկային էակի դինամիկ հարմարման որոշակի արդյունքն է»:² Խոսքը ոչ թե պասիվ, այլ հենց ակտիվ, դինամիկ հարմարման մասին է: Դինամիկ հարմարումը հանգեցնում է նրան, որ մարդու էներգիան ձեռք է բերում այնպիսի ձևեր, որոնք նրան ստիպում են գործել տնտեսության առանձնահատուկ պահանջներին հա-

մապատասխան:³ Հասարակությունը վերարտադրում է իրեն ներհատուկ սոցիալական բնավորության գործառության, տիպական կողմնորոշումները:

Օրինակ, Ֆրոմը համոզված է, որ բնավորության ավտորիտար տիպի առավել բնորոշ գիծը պետք է փնտրել իշխանության, առհասարակ ուժի նկատմամբ յուրահատուկ վերաբերմունքի մեջ: «Ավտորիտար բնավորությունը,— նշել է նշանավոր հոգեբանը և փիլիսոփան,— բոլոր մարդկանց բաժանում է ուժեղների և թույլերի: Ուժը նրա մեջ առաջացնում է սեր և հարգանք, նա պատրաստ է հետևելու նրա հրամաններին, լիովին ենթարկվելու նրան, և կարևոր չէ, թե այն (իմա՝ ուժը) որտեղից է բխում: Ուժը գրավում է նրան միայն այն պատճառով, որ ուժ է, իսկ նրա հետևանքները ... նրա համար ոչ մի նշանակություն չունեն»:⁴

Ուժը մեծարելու, նրա առջև խոնարհվելու զանգվածային դիրքորոշումը վկայում է ոչ միայն ավտորիտար բնավորության, այլև, ամբողջությամբ, ավտորիտար և օտարված հասարակության մասին: Թուլությունն ու սոցիալական անօգնականությունն ավտորիտար անհատի մոտ առաջացնում են դրանց կրողների նկատմամբ քամահրանքի, չարախնդության, առօրեական սադիզմի զգացումներ: Թույլ, անզոր մարդու սոսկ

¹ Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. – Минск, 2000 – с.341

² Նույն տեղում, էջ 366

³ Նույն տեղում, էջ 348

⁴ Նույն տեղում, էջ 210:

արտաքին տեսքն ավտորիտար անհատի մեջ կարող է առաջացնել նախահարձակ լինելու, դիմացինին ստորացնելու, ոչնչացնելու ճգտում: «... Ավտորիտար բնավորությունը, — նշում է Ֆրոմը, — թելադրում է իր պայմանները, և որքան թույլ է զոհը, այնքան մեծ է ցասումի զգացումը»:¹ Ավտորիտար անհատը ճգտում է անշեղորեն կատարել իշխանության պահանջները՝ ենթարկվելով դրանց, ամեն կերպ ջանում է օգտվել հնարավոր անձնական կապերից, դրանք ծառայեցնել իր նեղ օգտապաշտական շահերին: Սոցիալական կյանքը դիտվում է որպես խաղի, ամեն կամ գործարքի մի տեսակ, որտեղ «հաղթողը» հանդես է գալիս իբրև կենսահաջողակության խորհրդանիշ: Նա ներքին մեծ պատրաստականությամբ և հաճույքով ենթարկվում է ճակատագրին և լողում հոսանքի ուղղությամբ՝ համակերպվելով տիրող սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրավիճակին: Իհարկե, ամեն մեկը խիստ յուրովի է հասկանում «ճակատագիր» հասկացությունը՝ ելնելով իր որոշակի սոցիալական կարգավիճակից: Օրինակ՝ զինվորի համար «ճակատագիրը» ներկայանում է նրա հրամանատարի կամքի կամ քնահաճույքի տեսքով, որին «ուրախ է ծառայել»: Մանր ձեռնարկատերի համար «ճակատագիրը» մարմնավորված է շուկայի տնտեսական օրենքների մեջ: Նրա համար ճգնաժամը կամ հաջողությունը ոչ թե սովորական հասարակական երևույթներ են, որոնք, ջանքերի համախմբման դեպքում կարելի է կանոնավորել, շտկել, այլ բարձրագույն ուժի դրսևորումներ: Նա հարկադրված է ենթարկվել «ուժային» հանգամանքներին, եթե չի ցանկանում հայտնվել «խաղից դուրս» վիճակում կամ սոցիումի հետևարակերում: Ասվածին Ֆրոմը հավելում է,

որ ուրիշների ճակատագրերը տնօրինողներն իրենք ևս ունեն իրենց ճակատագիրը: «Եվ տարբերությունը, — եզրափակում է ականավոր հոգեվերլուծաբանը և սոցիոլոգը, — ամենևին ենթակայության զգացմունքի մեջ չէ, այլ իշխանության և ուժի թափի մեջ, որոնց պետք է ենթարկվի անհատը»:²

Ֆրոմը քննում է նաև սոցիալական բնավորության այն տիպը, որի բնութագրական հատկանիշը շուկայական կողմնորոշումն է: «Բնավորության այն կողմնորոշումը, որը հիմնված է իրեն՝ որպես ապրանք, այն է՝ փոխանակային արժեք ընկալելու վրա, ես անվանում եմ շուկայական կողմնորոշում»:³ Ֆրոմը գտնում է, որ անհատի շուկայական կողմնորոշումը ձևավորվում է այն դեպքում, երբ մարդու և ապրանքի գնահատման չափանիշները նույնանում են: Այսինքն՝ մարդը դառնում է նույնաչափ ապրանք, ինչպես բոլոր մյուս ապրանքները: Եվ ապրանքային շուկայում, և՛ անձնավորությունների շուկայում գործում է գնի որոշման նույն սկզբունքը, միայն այն տարբերությամբ, որ առաջին դեպքում վաճառվում են ապրանքներ (իրեր), իսկ երկրորդ դեպքում՝ մարդիկ:⁴ Սա է Ֆրոմի հիմնական գաղափարը և, պետք է խոստովանել, որ այն խիստ «հոգեհարազատ» է մեթոդա հետխորհրդային նորաբուրժուական հասարակությանը:

Մարդկային անհատն իր ներաշխարհով, մտածողությամբ և գործողություններով հարմարվում է շուկայական տնտեսության կառուցվածքային այդ սկզբունքին: Շուկայական գնահատման սկզբունքը դառնում է իրականություն, հասարակության, խմբերի, ինքն իր և այլ իրողու-

¹ Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. — Минск, 2000 — с.210.

² Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. — Минск, 2000 — с.190:

³ Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. — Минск, 2000 — с.455.

⁴ Նույն տեղում, էջ 456:

թյունների արժևորման եղանակ: Եվ պատահական չէ, որ հասարակական մարդու գնահատման հիմնական չափանիշներից մեկը դառնում է իրեն հաջող կերպով առաջարկելու և վաճառելու ունակությունը: Այլ կերպ ասած՝ հաջողակությունն արդեն կախված է ոչ այնքան մարդու ստեղծագործական ունակություններից, որքան իրեն հաջող վաճառելու հնարամտությունից: Ուրեմն՝ կարևորն արդեն դառնում է ինքն իրեն լավ վաճառել կարողանալը, ներկայացնելը, հասարակության մեջ ընդունվելը, հետևաբար՝ պահանջարկ վայելելը: Դրա համար անհրաժեշտ է հարմարվել կյանքի պահանջներին, հետևել, թե ինչ են «անում», «խոսում», «զգում» ուրիշները («հաջողակները»), ինչպես են նրանք հագնվում կամ ինչ կինոնկարներ են դիտում:

Յուրաքանչյուր անձ, նախևառաջ, ներկայացնում է իրեն: Եվ իսկապես, այնքան էլ կարևոր չէ, որ տվյալ անձը զարգանում է իր սեփական և ստեղծագործական ունակություններն, իր ինքնությունը, սեփական քննադատական միտքը, իր անձնական նույնականությունը: Ընդհակառակը, կարևորն այն է, որ նա միշտ գտնվի «պատշաճ վիճակում» ընդունված և սիրված լինի «էտալոնային» խմբում: Համապատասխանաբար, նա այնպիսին է, ինչպիսին որ նրան ցանկանում են տեսնել ուրիշները: Դա նշանակում է, որ նա միշտ պետք է արագ հարմարվի «շուկայի» նոր պահանջներին: Այդպիսի հասարակության մեջ պահանջարկ ունի պատեհապաշտը, նա, ով գիտե, թե քամին որ կողմից է փչում և թե ինչպես կարելի է իրեն «լավագույն» ձևով ներկայացնել իշխանակիրների ներփակ խավին և մերձակա շրջապատին: «Հաջողությունը,— նշում է Ֆրոմը,— մեծապես կախված է նրանից, թե որքանով մարդը կարող է իրեն լավ ներկայացնել, թե որքանով գրավիչ կլի-

նի նրա «փաթեթավորումը», թե որքանով նա կարող է ճշմարիտս իրեն ներկայացնել իբրև «առույգ», «ամուր», «եռանդուն», «հուսալի», «հավակնոտ» (այդ բառի լավ իմաստով):¹

Այս ամենը նկատի ունենալով՝ Ֆրոմը նշում է. «Եվ ստացվում է այնպես, որ մարդը կենտրոնանում և հոգ է տանում ոչ թե իր կյանքի, երջանկության մասին, այլ այն մասին, թե ինչպես դառնա առավել դյուրավաճառ ապրանք, որը մեծ պահանջարկ է վայելում: Մարդու այդպիսի զգացումները հավասարազոր և հավասարաթեք են ապրանքի, օրինակ՝ վաճառատեղանին դրված պայուսակների զգացումներին, եթե նրանք կարողանալին զգալ և մտածել»: ² Ասվածն էլ ավելի ցցուն դարձնելու համար նշենք, որ պատկերավոր ասած, «մարդ-պայուսակը» ևս պետք է նորաձև լինի, եթե իրեն ներկայացնում է իբրև ապրանք: Դրա համար պետք է, որ նա քաջատեղյակ լինի, թե հասարակության մեջ տվյալ պահին անձնավորության որ տեսակն է առավել մեծ պահանջարկ վայելում: Սա պնդելով հանդերձ՝ հարկավոր է, ո՛ր մարդն օժտված լինի այնպիսի ընդհանուր որակներով, ինչպիսիք են՝ հարմարվողականությունը, փառասիրությունը, ուրիշ մարդկանց փոփոխվող սպասելիքներին և պահանջներին արագ արձագանքելու հատուկ զգայունակությունը և այլն:

Ֆրոմը փորձում է նորովի հասկանալ անհատի ինքնագնահատականի դերը բնավորության շուկայական տիպի ձևավորման գործում: Եթե մարդն իրեն ընկալում է և՛ որպես վաճառող, և՛ որպես վաճառքի ենթակա ապրանք, ապա այն, թե ինչպես է նա իրեն գնահատում, այսինքն՝ նրա ինքնագնահատականը, կախված է

¹ Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. – Минск, 2000 – с.457.

² Նույն տեղում, էջ 457–458:

պայմաններից, որոնք ամենևին նրանից կախված չեն, չեն ենթարկվում նրան: Եթե մարդը համարվում է «հաջողակ», ապա ունի հասարակական արժեք, իսկ եթե ոչ չունի արժեք: Եթե տվյալ մարդը հարկադրված է ապրել հաջողության հասնելու մշտական ձգտումներով, ցանկացած անհաջողություն դառնում է նրա դրական ինքնագնահատականի սպառնալիք:¹ Սակայն խնդիրը ոչ այնքան ինքնահարգանքի և ինքնագնահատականին սպառնացող վտանգների մեջ է: Բանն այն է, որ ինքնահարգանքը կորցրած մարդը դադարում է իրեն ընկալել իբրև անկախ ու ինքնավար, ամբողջական և միասնական էակ: «Դրա հետևանքով, — նկատում է Ֆրոմը, — նրա ուժերը և այն ամենն, ինչ դրանց միջոցով ստեղծված է, օտարվում է նրանից, դառնում է նրանից տարբերվող ինչ-որ բան, որը կգնահատեն և կօգտագործեն ուրիշները»:² Ստացվում է, որ մարդկային անհատականության, ինքնության կորուստը կարծես թե փոխհատուցվում է սոցիալական բարձր վարկով, նյութական բարեկեցությամբ, քաղաքական հաջողությամբ: Հետևաբար, անձը հայտնվում է ուրիշների կարծիքից, ընկալումից լիակատար կախվածության մեջ: Շուկայական կողմնորոշման պայմաններում մարդն իր անհատականության զգացումը փնտրում է ոչ թե իր մեջ, իր ստեղծարար ունակությունների մեջ, այլ իր մասին ուրիշների կարծիքների, գնահատականների մեջ: «Իմ ես-ը, — նշում է Ֆրոմը, — կարելի է որոշել այն գնով, որ ինձ համար տվել են»:³

Շուկայական կողմնորոշման պայմաններում ուրիշների ընկալման և ինքնաընկալման միջև տարբերությունները վերանում են: «Եղանակը, — նշում է Ֆրոմը, — որով մարդն ընկալում է ու-

րիշներին, լրջորեն չի տարբերվում ինքնաընկալումից: Ինչպես իրեն, այնպես էլ ուրիշներին մարդն ընկալում է իբրև ապրանք»:⁴ Դրանից հետևում է, որ անհատականությունը, այն, ինչը մարդու մեջ անկրկնելի ու եզակի է, արժեզրկվում է: Մարդկային ինքնատիպությունը դառնում է «տարօրինակություն» բառի հոմանիշը: Իսկ «հավասարություն» բառը դառնում է փոխադարձ փոխարինելիության համարժեքը, որն է՝ անհատականության ուղղակի ժխտումը:⁵

Ժամանակակից մարդու ինքնօտարվածության բնորոշ գծերից մեկը դառնում է ինքն իր և ուրիշների նկատմամբ սառն անտարբերությունը, որն ուղեկցվում է անկեղծության, մարդկային ջերմության զգացումների բթացմամբ, արժեզրկմամբ: Դա հնարավոր է միայն որոշակի սոցիալական իրադրության պայմաններում: «Իրադրության մեջ, — նկատում է Ֆրոմը, — երբ անհատական «ես»-ը հաշվի չի առնվում, երբ այն պարզապես անտեսվում է, մարդկանց միջև հարաբերությունները չեն կարող լինել անկեղծ ու ջերմ, անհրաժեշտաբար դրանք դառնում են մակերեսային, որովհետև հարաբերությունների մեջ են մտնում ոչ թե մարդիկ, այլ փոխադարձաբար փոխարինելի ապրանքները»:⁶

Շուկայի և կապիտալի անտեսանելի ձեռքը հեռավորությունից կառավարում է մարդկանց վարքը: Թե՛ Արևմուտքի, թե՛ հետխորհրդային երկրներում օտարված «շուկայական» վարքի մոդելը նույնն է՝ լավագույնս հարմարվել շուկայի պայմաններին և գործել նրա ոգով: Ընդ որում, թույլ արտահայտված կամ անկատար շուկայական տնտեսություն ունեցող հետխորհրդային երկրներում գերակշռում է

¹ Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. — Минск, 2000 — с 459–460.

² Նույն տեղում, էջ 461:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում, էջ 461–462:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. — Минск, 2000 — с. 461–463.

պասիվ հարմարվողականությունը: Արևմուտքի ազատական–կապիտալիստական հասարակություններում մշտապես պահանջվում է զբաղվել մարկետինգով: Երևույթները ճիշտ են նկատված, գնահատականներն ու եզրակացությունները համաթեք են կապիտալիստական հասարակության ռեալ իրողություններին: Հոգեբանական առումով մարդկային անհատի շուկայական կողմնորոշումը սերտորեն միահյուսված է ոչ միայն նրա զգացմունքների, ապրումների, այլև մտածողության հետ, ուստի և իրական անհատի մտածողությունը ներկայանում է որպես մտածողության և շուկայական կողմնորոշման միասնություն: Այդ սերտաճվածությունը դրսևորվում է նրանով, որ սոցիալական մտածողությունը ստանձնում է իրադրությունը արագ որսալու գործառույթ, որպեսզի կարողանա այն օգտագործել իր նեղ օգտապաշտական նպատակների համար: Հոգեբանական թեստերը կոչված են ստուգելու ոչ այնքան մարդու՝ հասկանալու, իմաստավորելու ունակությունները, որքան առաջադրված խնդրին արագ հարմարվելու ունակությունները: Ֆրոմն այդ թեստերն անվանում է «մենտալ հարմարման թեստեր»: Այդօրինակ վիճակում խնդրահարույց պրոբլեմի անվանակնքումը ևս վերածվում է յուրահատուկ ապրանքի: «Այդ իրադրության մեջ,— նկատում է Ֆրոմը,— մարդը ձերբագատված է իր ուժերից. մտածողությունը և գիտելիքն ընկալվում են իբրև պահանջվող արդյունքների հասնելու գործիք»:¹

Մարկետինգային կողմնորոշման ֆրոմյան քննադատությունը բնականաբար ուղղված չէ օգտակար ապրանքների ու ծառայությունների, գեղեցիկ իրերի և դրանց փաթեթավորման, ժամանակակից հաղորդակցական տեխնոլոգիաների

դեմ: Նրան մտահոգում են դրանց հիմքում ընկած շարժառիթներն ու նպատակները: Մեծ ռիզիկան անհանգստացնում են մարդկանց, մշակույթի և քաղաքականության այդ համընդգրկելի «մարկետինգի» հոգեկան և սոցիալական հետևանքները: Ֆրոմը բարոյախրատական քարոզների սիրահար չէ: Նա պատրաստ է ընդունել մոդեռնի դրական հնարավորություններն ու նվաճումները: Սակայն նա մերժում է մարդկանց գործիքայնացումը հանուն կասկածելի նպատակների, մարդկանց, որոնք կողմնորոշվում են նախևառաջ «ունենալով», այն, ինչը բերում է նյութական, հաջողություն, իշխանություն և հանրային հեղինակություն:

Հետխորհրդային հասարակություններում սոցիալ–տնտեսական փոխակերպումների ժամանակ արագ հարստացած ազդեցիկ խավի մոտ անբարո եսասիրության, ինքնասիրահարվածության ուժգին հակում է նկատվում: Այն *amoral familism* կամ մերօրյա ժարգոնով՝ կլանային–կորպորատիվ եսակենտրոնություն անվանումն է ստացել: Նորահարուստները գիտակցաբար ցուցադրում են իրենց հարստությունն ու դրանից աներևակայելի հաճույք են ստանում, չնայած որ իրենց հարստությունը դիզել են անբարո և անօրինական եղանակներով: Դրանց որոշ ներկայացուցիչների վարքը ակնհայտ վայրենաբարո «նարգիզականության» փայլուն օրինակ է: Նորահարուստներն, իշխանությանը մոտ կանգնած արտոնյալ խմբերը և նրանց շուրջ պտտվող արբանյակները մտածում են, նախևառաջ, իրենց օգուտի, անհատական կամ խմբային առաջխաղացման մասին: Ակնհայտ է, որ նրանք ուրիշ մարդկանց, ժողովրդին, պետական ինստիտուտները, բանկերը և այլն օգտագործում են իրենց իշխանությունը, հաջողությունն ու հեղինակությունն ուժեղացնելու նպատակով: Նրանք

¹ Նոյն տեղում, էջ 465

դարձել են ընդօրինակման, հարգանքի ու ինքնահարգանքի կենդանի տիպարներ: Ցուցադրական բարեգործություններով իրենց «իսկական ազգասիրությունը» ցույց տալով՝ հանրությունից քողարկում են իրենց իրական քաղաքական նպատակները: Հանրային դաշտում բազմահնար ձեռնածուական գործադրումների շնորհիվ կատարելագործվում է սոցիալական երեսպաշտության, կեղծավորության տեխնիկան:

Ավելի «փոքր տրամաչափի» անհատները, որոնք, սովորաբար, պտտվում են իշխող վերնախավի, օլիգարխների և նրանց մերձակա շրջապատի շուրջը, նրանցից «կյանքի դասեր են քաղում»: Երջանկահիշատակ հայրիկիս խոսքերով՝ «շատերը կատարելագործվում են իրենց «ծախելու» տեխնիկայի մեջ»: Դրան «նպաստում» են հոռի սոցիալական բարքերը: Նման անհատները լավատեղյակ են, որ վաճառվում են ոչ միայն ապրանքներն ու ծառայություններն, այլև տիպարները, հուսալի գործընկերոջ կամ քաղաքական սպայակի «համբավը» և այլն: Նրանք ստիպված են հսկել իրենց հուզավիճակները, թաքցնել կամ ճնշել ինքնաբուխ մղումները, որոնք կարող են ոչ բարենպաստ տպավորություն թողնել իրենց «տերերի»-ի վրա: Դրա փոխարեն խթանում կամ արհեստականորեն իրենց մեջ արթնացնում են զգացումներ, որոնք պահանջվում են տվյալ պահին: Բնութագրելով անհատի այդ տեսակը, Ֆրոմը ցույց է տալիս, թե ինչպես այդպիսի անհատի կյանքում կարևորվում են իրեն «վաճառելու» տեխնիկան, ուրիշների բարեհաճությունը ձեռք բերելու ունակությունը:

Այստեղ հարկ է խուսափել որոշ թերըմբռնումից: Ֆրոմը չի քննադատում հասարակական ճանաչման, անձնական անվտանգության և տնտեսական հաջողության մարդկային ձգտումը: Նրա

համար կարևորվում է ոչ միայն մարդու արտաքին վարքը, այլև մարդու գործունեության շարժիչ ուժը և այն, թե իրականում ինչի է նա ձգտում, թե որն է նրա հավատո հանգանակը: Այս առումով հասկանալի է դառնում, թե ինչու է Ֆրոմը դիմում արդյունաբերական քաղաքակրթության տնտեսական համակարգի քննադատական վերլուծությանը՝ նշելով, որ այդ տնտեսական համակարգի զարգացումը պայմանավորված է ոչ թե մարդու կարողությունների ինքնիրացման, այլ բուն համակարգի զարգացմանը ներհատուկ պահանջներով: Տրամաբանական այդ եզրահանգումը ամրապնդվում է այն պնդումով, թե համակարգի կողմից մարդուն ներկայացվող պահանջները՝ եսպաշտությունը, ինքնասիրությունը և ընչաքաղցությունը սոցիալական ծագում ունեն: «Մարդիկ,— նշում է Ֆրոմը,— անկարող են հասկանալ, որ այդ գծերը ոչ թե բնական հակումների (որոնց շնորհիվ հնարավոր է դարձել արդյունաբերական հասարակության գոյությունը), այլ սոցիալական պայմանների արդյունքն են»:¹ Ֆրոմի ուրվագծված «համընդհանուր օտարման» պատկերն այսօր ամենևին էլ չի թվում վերացական, ուտոպիական կամ չափազանցված: Ըստ նրա, մարդը ենթարկված է ոչ միայն իրերի աշխարհին, այլև հասարակական և քաղաքական հանգամանքներին, որոնք ինքն է ստեղծել: Օտարված մարդը, որ հավատում է, թե իշխում է բնության վրա, դառնում է իրերի ու հանգամանքների ստրուկը, քաղաքական մեզամեքենայի անօգնական կցորդը:

Ֆրոմի վերջին գրքի՝ «Ունենալ կամ լինել»² (1976) անվանումը ձայնակցում է

¹ Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М., ООО “Фирма “Издательство АСТ”, . 2000, – с. 197.

² Фромм Э. Иметь или Быть? – М.: ООО “Фирма “Издательство АСТ”, 2000

Գաբրիել Մարսելի «Լինել և ունենալ» գրքի անվանմանը: Այդ կապակցությամբ Ֆրոմը նշում է ոչ միայն անվանումների մոտիկությունը, այլև դրանց գաղափարական հոգեհարազատությունը: Է.Ֆրոմը սահմանագիծ է անցկացնում «լինելու» սկզբունքի և «տիրապետելու» սկզբունքի միջև: Լինել՝ նշանակում է ճանապարհ հարթել սեփական ունակությունների, տաղանդի, մարդկային շնորհների ողջ հարստության դրսևորման համար, որոնցով, թեև տարբեր մակարդակով օժտված է մարդը: Լինել՝ դա նշանակում է բարեփոխվել, աճել, հորդալ, հաղթահարել սեփական մեկուսացված «ես»-ի պատնեշները, կրքոտորեն ձգտել ինչ-որ վեհ բանի, ունենալ նրա նկատմամբ խոր հետաքրքրություն: Տիրապետելու դիրքորոշումն ընկալվում է իբրև կյանքի բնականոն գործառույթ. ապրելու համար պետք է տիրանալ սեփական կյանքին գոհացում պատճառող իրերին: Ինչպե՞ս կարող է ժամանակակից հասարակությունում ծագել «ունենալո՞ւ, թե՛ լինելու» հարցը, երբ դրա բարձրագույն նպատակը հենց ունենալն է, այն էլ շատ ունենալը, երբ մարդկանց մեծամասնությունն իր կեցությունը չափորոշում է հանրահայտ հեգնական հարցադրմամբ. «Եթե դուք այդքան խելոք եք, ինչո՞ւ եք այդքան աղքատ» («Եթե դուք այդքան խելացի եք, հապա ինչո՞ւ եք այդպես մեռած»): Կամ էլ՝ մեկը մյուսի մասին կարող է ասել. «Նա արժի միլիոն դոլար»: Հետևաբար օգտապաշտական տեսանկյունից մարդկային կեցության էությունը հենց տիրապետման մեջ է, և որ մարդը ոչինչ է, եթե ոչինչ չունի:¹

Տիրապետման կողմնորոշումը դրսևորվում է նույնիսկ լեզվի մեջ. առաջներում ասում էին «ես ցանկանում եմ», այժմ՝ «ես ցանկություն ունեմ», «ես գիտեմ» արտա-

հայտության փոխարեն ասում են՝ «ես տիրապետում եմ ինֆորմացիայի», «ես չեմ ցանկանում դա անել» արտահայտության փոխարեն ասում են՝ «դա անելու ոչ մի ցանկություն չունեմ», «մարդկանց հետ ընկերություն անելու» փոխարեն ասում են՝ «ունենալ ընկերներ»: Առկա է բայի վերածում գոյականի նույնիսկ այնտեղ, որտեղ առանց դրա էլ կարելի է: Չէ որ բայը՝ ապրում, պրոցես է, իսկ գոյականը՝ ինչ-որ բան է, որը կարելի է, պատկերավոր ասած, յուրացնել, դնել գրպանը, ունենալ: Այսպիսով, ամենօրյա կյանքում հարկավոր է հետևել սեփական խոսքերին՝ դա ևս ընչաքաղցությանը դիմադրելու մեթոդ է: Ակներև է, որ «ունենալու», «տիրապետելու» դիրքորոշումը խիստ խոցելի է: Կեցության արժեքը դրսևորվում է նվիրումի, ինքնագոհության և այլ դրական մղումների մեջ, որոնք զորանում են մարդու՝ դրականորեն իսկական գոյության պայմաններում: Անտարակույս, այս խորհրդածությունները մեր օրերում ձեռք են բերել հատուկ նշանակություն և հրատապություն: Ֆրոմը նկատում է, որ հաճախ «ունենալ» և «տիրապետել» բառերն ավելի ու ավելի շատ կապվում են սոցիալական հեղինակության խորհրդանշների և սպառման իրադրության հետ: Անդադար վազքը անձնական ունեցվածքի ու հարմարավետության ետևից մարդկանց դարձնում է իմաստավորված, հոգեհարուստ կյանքի, ակտիվ քաղաքական գործունեության անընդունակ, օրավոր աճող սպառողական հավակնություններին գերի՝ նյութապաշտ և օտարված քաղքենիներ: «Լինելու», սեփական ինքնությանը համահունչ արժեքներով ապրելու պակասը փոխհատուցվում է նյութական բարիքներով, հատկապես հեղինակային սպառման առարկաներով:²

Ականավոր սոցիոլոգը և փիլիսոփան չի սահմանափակվում տիրապետման

¹ Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М., ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. – с. 204

² Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М., 2000. – с. 293–309:

կողմնորոշման դրսևորումների պարզ արձանագրումով: Նա փորձում է բնութագրել «լինելությունը»՝ իբրև գոյության եղանակ: Սկսենք նրանից, որ «լինելությունը»՝ տիրապետման կողմնորոշման հակադրությունն է: «Լինելությունը» նաև իրայնացված, թվացյալ, անիսկական և օտարված գոյությանը հակադիր ճշմարիտ մարդկային կեցությունն է, իսկական գոյությունը՝ հայդեգերյան իմաստով: «Տիրապետումը, — նկատում է Ֆրոմը, — վերաբերում է իրերին, իսկ իրերը կայուն են ու ենթակա նկարագրության: Իսկ լինելությունը վերաբերում է փորձին, մարդկային փորձը սկզբունքորեն անհնար է նկարագրել: Նկարագրման լիովին ենթակա է միայն մեր person-ը, դիմակը, որ մեզանից յուրաքանչյուրը կրում է, «ես»-ը, որ մենք ներկայացնում ենք, քանի որ այդ person-ը իր է: Ընդհակառակը, կենդանի մարդկային էակն ինչ-որ մեռած, քարացած կերպար չէ և այդ իսկ պատճառով չի կարող նկարագրվել որպես իր»:¹ Այսինքն՝ Է.Ֆրոմի «ունենալ, թե լինել» հայտնի երկընտրանքը լուծվում է հոգուտ «ունենալուն», և անձը կեցության սուբյեկտից վերաճում է կեցության օբյեկտի: Ֆրոմը «լինելության» խնդիրը փոխկապակցում է անհատականության պահպանման պրոբլեմի հետ: Մարդկային անհատականությունն, անկրկնելիությունը, որ այնքան եզակի է, ինչպես մարդու մատնահետքերը, երբեք մտահասանելի չի դառնա, քանի որ գոյություն չունի կատարելապես երկու նույնական մարդ: Ոչ մեկը ի գործ չէ նկարագրելու Մոնա Լիզայի ժպիտը, միշտ էլ այն կմնա անորսալի, իհարկե ոչ այն պատճառով, որ այդքան «խորհրդավոր» է: Առհասարակ, յուրաքանչյուր մարդու ժպիտը խորհրդավոր է, եթե, իհարկե, գովազդատախտակին պատկերված արհեստական ժպիտ չէ: Այսուհանդերձ, Ֆրոմն ամենև-

ին չի իդեալականացնում մարդկային անհատականությունը, նա գլխավորապես նպատակ ունի ընդգծելու մարդու գոյության, նրա լինելության էկզիստենցիալիստական բնույթը:

Ֆրոմի սոցիոլոգիական և սոցիալ-հոգեբանական տրամաբանության մեջ ուշագրավ և առանձնահատուկ է այն, որ ունենալու և լինելու կողմնորոշումների ուսումնասիրությունը սկսվում է մարդկային ակտիվության, մասնավորապես «օտարված ակտիվություն» և «չօտարված ակտիվություն» տերմինների վերլուծությամբ: «Օտարված ակտիվության դեպքում, — նշում է Ֆրոմը, — ես ինձ չեմ զգում որպես իմ ակտիվության գործուն սուբյեկտը, ավելի շուտ իմ ակտիվության արդյունքն ես ընկալում եմ որպես ինչ-որ բան, որ գտնվում է «ինձնից դուրս», ինձնից բարձր, առանձնացված է ինձնից և ինձ հակադրված: Օտարված ակտիվության դեպքում ես, ըստ էության, չեմ գործում, արտաքին և ներքին ուժերի կողմից ինձ վրա գործողություն է կատարվում: Ես առանձնացել եմ իմ գործունեության արդյունքից»:² Այս տեսակետից, հետխորհրդային հայ հասարակության մեջ քաղաքական ակտիվության էժանագին նմանակումները, որոնք, իսկն ասած, քաղաքական ձեռնածությունների արդյունք են, կարելի է համարել օտարված յուրօրինակ ակտիվության դրսևորումներ: Հետխորհրդային հայ հասարակության մեջ հաճախ քաղաքացիներն ամերևույթ «ակտիվորեն» մասնակցում են ընտրությունների և այլ քաղաքական միջոցառումների, սակայն դրանք ամենևին էլ սեփական կամքի կամ ընտրության արտահայտությունները չեն: Ավելին, մասնակցում են ընտրություններին, սակայն ներքուստ համոզված չեն թե դրանով կարելի է լու-

¹ Նույն տեղում, էջ 293:

² Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. — М., 2000. — с. 297

ծել հասարակական հնչեղության որևէ կենսահույզ խնդիր: Կամ էլ, այնպիսի քաղաքական առաջնորդների հետևից են գնում, որոնք իրատեսական նպատակները չեն տարբերում պատրանքներից: Առհասարակ, հետխորհրդային հայ հասարակության մեջ մեծ է սին քաղաքական խոստումների, անիրատեսական նպատակների սոցիալական ուժն ու ազդեցությունը:

Առանձնացնելով կեղծ, օտարված ակտիվությունը՝ որպես անիսկական ակտիվության տեսակ՝ Ֆրոմը ցանկանում է վեր հանել դրա կապը մարդու ինքնօտարման, քաղաքական դիմագրկության երևույթի հետ: Իսկ չօտարված ակտիվության ֆրոմյան մեկնաբանության մեջ ուշագրավ է երեք հանգամանք: Նախ՝ չօտարված ակտիվության դեպքում անհատն իրեն զգում է իբրև իր գործունեության սուբյեկտ: Երկրորդ՝ չօտարված ակտիվությունն ինչ-որ արժեքի արարման, ստեղծման գործընթաց է: Դա գործընթաց է, որի մեջ անհատը պահպանում է իր կապը նրա հետ, ինչն ինքն է ստեղծել: Վերջապես, չօտարված ակտիվությունը անհատի ստեղծարար ներուժի դրսևորումն է, որտեղ անհատը և նրա գործունեությունը մի ամբողջական միասնություն են: Այդօրինակ ակտիվությունը Ֆրոմն անվանում է արգասաբեր ակտիվություն:¹

«Արգասաբեր ակտիվությունը,— նշում է Ֆրոմը,— նշանակում է ներքին ակտիվության վիճակ. պարտադիր չէ, որ այն կապված լինի արվեստի ստեղծագործության կամ գիտական աշխատանքի, կամ էլ պարզապես ինչ-որ «օգտակար» բանի ստեղծման հետ: Արգասաբերությունը բնավորության կողմնորոշում է, որը ներհատուկ է բոլոր մարդկային էակներին, եթե միայն նրանք հուզականորեն թերարժեք չեն: Արգասաբեր անձնավորու-

թյունները կենդանություն են հաղորդում ամեն ինչին, ինչին որ դիպչում են: Նրանք իրացնում են իրենց սեփական ունակությունները և ուրիշ մարդկանց ու իրերի մեջ կյանք են ներշնչում»:² Կյանքն ինքնին ստեղծագործություն է, ինքնակերտումը: Հետևաբար արգասաբերությունը ստեղծագործական փնտրտուքով հագեցված ամենօրյա մարդկային առաքելություն է: Հենց այդ աշխարհն է միակ իրական աշխարհը, իսկական արժեքների արարման աշխարհը, եթե արժեք անվանենք այն ամենը, ինչին մենք ձգտում ենք, ինչը թանկ ենք գնահատում, ինչը կուգենայինք պահպանել և ամրապնդել մեր կյանքում:

Ֆրոմին խիստ հոգեհարազատ է բուդդիզմի կենսափիլիսոփայությունը: Բուդդայի համայնքում գոյություն ունեւ կանոն յուրաքանչյուրը, որ մտնում էր համայնք պետք է հրաժարվեր սեփականությունից: Մի աշակերտ հարցրել է Բուդդային՝ «Ուսուցիչ, ես իմ ողջ սեփականությունը բաժանել եմ աղքատներին, ես այլևս ոչ մի ունեցվածք չունեմ, սակայն դուք միևնույն է դժգոհ եք ինձնից: Իսկ ահա նա / ուրիշ աշակերտը – Մ.Հ./ չի բաժանել իր ողջ սեփականությունը, իսկ դու ասում ես, որ նա ազատվել է ընչաքաղցությունից: Բացատրի ինձ, ես չեմ հասկանում»: Դա ճիշտ մեջբերում չէ, այլ մոտավոր շարադրանքը: Չակերտները, որ սովորաբար նշանակում են ուղիղ խոսքը, դրված են հարմարության համար: Բուդդան պատասխանում է՝ «Կարելի է ունենալ իրեր և միաժամանակ չլինել սեփականատեր»: Արգասաբեր, կենսահարուստ անձնավորության համար այն իրերը և փողերը, որ նա ունի, լրացուցիչ հնարավորություն ունեն՝ ուրիշներին օգնելու, սեփական մտահոորիզոնն ընդլայնելու, հետազոտություններ կատարելու և այլնի համար: Մյուս

¹ Նույն տեղում, էջ 298:

² Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда, с. 298–299.

կողմից, կարելի է ամեն ինչ ուրիշներին տալ, լինել աղքատ և միաժամանակ հոգեբանորեն մնալ սեփականատեր, ընչաքաց: Հետևաբար, աղքատ՝ պարտադիր չէ ազատ լինել ընչաքաղցությունից, «ունենալու» ձգտումից: Իր առաջին քարոզում Բուդդան ասել է, որ կա երկու ուղի, որոնցից «խուսափում է գիտունը», առաջին ուղին՝ հաճույքներին հետևելու ուղին է՝ սակայն դա գոեհիկ, անօգտակար և անպատիվ է, երկրորդը՝ հաճույքներից հրաժարվելու ուղին է՝ դա ևս գոեհիկ և անօգտակար է: Երրորդ ուղին (Բուդդան այն անվանում է «ազնվաբարո միջին ուղի»՝ բայց ոչ «ոսկե միջին» իմաստով)՝ դա ոչ վայելքապաշտությունն է /հեղոնիզմը/ և ոչ էլ ճգնափորությունն է, այլ ելքն է դեպի մեկ այլ չափում, հարթությունից վեր բարձրանալը, վեհանալը: Կենսահաստատ անձնավորությունը կախված չէ ոչ զգայական հաճույքներից, ոչ էլ դրանց բացակայությունից, չէ որ ճգնափորությունը հաճախ «վայելքապաշտությունն է՝ թարս, շրջված»՝ զգայական հաճույքներին խորապես քողարկված կապվածությամբ, ինչպես նաև սեփական «ճգնափորական» անձին կապվածությամբ:

Արգասաբերությունը և լինելությունը միմյանց հետ շատ աղերսներ ունեն: Լինելը վերաբերում է կյանքի իրական, այլ ոչ թե աղավաղված, պատրանքահաճո պատկերին: Լինելության իմաստը պարզվում է երևութականության, թվացողության հետ հակադրության մեջ:

Շատերի համար պատրանքների, թվացյալ և օտարված արժեքների աշխարհն է միակ «իրական» աշխարհը, որին ձգտում են, որը բարձր են գնահատում, որը ցանկանում են պահպանել և ամրապնդել իրենց կյանքում: Երևութականությանը օրինակ բերելով, Ֆրոմը նշում է, որ մարդը բարի մարդու թվացողություն է ստեղծում

ծում ուրիշների մեջ, չնայած նրա բարությունը միայն դիմակ է, որը քողարկում է ուրիշներին շահագործելու միտումը: Մեկ ուրիշը ձգտում է երևալ քաջարի, խիզախ, թեև ներքուստ լեցուն է սևափառությամբ: Մեկն էլ հայրենասերի համարում ունի, իսկ իրականում հետապնդում է նեղ եսափրական նպատակներ: Նույնը կարելի է ասել թվացյալ, կեղծ սիրո մասին: «Կեղծ սերը», այսինքն՝ եսամոլական ձգտումների փոխադարձ բավարարումը մարդկանց էլ ավելի եսամոլ է դարձնում»:¹ «Ես գտնում եմ,— նշում է Ֆրոմը,— որ մարդը պետք է ձեռքբազատվի պատրանքներից, որոնք նրան ստրկացնում և անդամալույծ են դարձնում: Նա պետք է ճանաչի իրականությունն՝ իր մեջ ու իրենից դուրս, որպեսզի ստեղծի աշխարհ, որը ոչ մի պատրանքի կարիք չունի: Ազատությունն ու անկախությունը կարող են ձեռք բերվել միայն այն ժամանակ, երբ ոչնչացվեն պատրանքների շղթաները»:² Այս և հարանման այլ դեպքերում երևութականությունը, այսինքն՝ մարդու երևացող կամ թվացող վարքը խորապես հակասում է այն իրական ուժերին, որոնք մոտիվացնում են նրա գործողությունները: Հենց այդ պատճառով էլ՝ «իմ վարքը տարբերվում է իմ բնավորությունից: Իմ բնավորության կառուցվածքը, իմ վարքի իսկական մոտիվացիան՝ իմ իրական կեցությունն է: Իմ վարքը կարող է մասնակիորեն արտացոլել իմ կեցությունը, սակայն սովորաբար այն յուրօրինակ դիմակ է, որը ես ունեմ, որը ես կրում եմ՝ հետապնդելով ինչ-որ սեփական նպատակներ»:³

Լինելու պրոբլեմը Ֆրոմը դիտարկում է նաև ես-ի և «ուրիշի» հարաբերություններ-

¹ Фромм Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий. М.: Айрис-пресс, 2005. – с.339

² Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М., 2000. – с. 314

³ Նույն տեղում, էջ 306:

րի համատեքստում: Ուրիշը՝ պարզապես սուբյեկտ կամ օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող իր չէ, չնայած որ և՛ մեկն է, և՛ մյուսը: Ուրիշը՝ դժոխքը չէ (Մարտր) և ոչ էլ դրախտը: Ուրիշը՝ աշխարհի մեր ընկալման կառուցվածքն է, եթե այդ աշխարհում չկա ուրիշը, ապա նրանում անհնար է ապրել, անհար է այն ընկալել և մտքով հասկանալ: Ես-ի և ուրիշի սերտ փոխկապակցությունն անխուսափելիորեն հանգեցնում է հասարակության, իշխանության հետ հարաբերվելու պրոբլեմին: Շատ բան կարելի է հասկանալ միջմարդկային հարաբերությունների մասին, եթե ուսումնասիրենք իշխանության նկատմամբ մարդու ձգտումները, տենչանքները:

Եթե հստակեցնելու լինենք իշխանության ըմբռնման Ֆրոմի տեսակետը, ապա այն կընդունի այսպիսի տարբերակված տեսք. իշխանությունը կարող է լինել «ռացիոնալ» կամ «իրացիոնալ»: Ռացիոնալ՝ բանական իշխանությունը հիմնվում է մասնագիտական իրավասության վրա: Անկասկած, գոյություն չունի իշխանության գործառնության ինչ-որ համընդհանուր բանական մոդել, որը կարելի է աշխարհի ցանկացած երկրում նույնությամբ կիրառել: Վերլուծությունները խոսում են ինստիտուցիոնալ ճգնաժամի և իրավասությունների բովանդակությունը կազմող որակների կորստի մասին: «Ժամանակակից հասարակության ճգնաժամը ... բացատրվում է նրանով, որ այդ հասարակության անդամները դարձել են անդեն գործիքներ, նրանց նույնականության զգացումը պայմանավորված է միայն կորպորացիաների կամ այլ վիթխարի բյուրոկրատական կազմակերպությունների գործունեությանը մասնակցությամբ: Նույնականության զգացում չկա այնտեղ,

որտեղ չկա իսկական անձնավորություն»:¹

Ըստ Ֆրոմի, ինչպիսին էլ որ լինեն իրավասության բովանդակությունը կազմող որակների կորստի պատճառները, խոշոր ու բարդ կառուցվածք ունեցող հասարակություններում իշխանությունից բնակչության մեծամասնության օտարացումն անխուսափելի է: Իշխանության իրական կամ շինծու և թվացյալ իրավասությունը փոխանցվում է պաշտոնական համազգեստին կամ տիտղոսին: Այսինքն, իշխանության իրավասության կարծեցյալ, կեղծ խորհրդանիշներին: Օրինակ՝ պետական գործիչը կարող է օժտված լինել իշխանության աստիճանակարգում իր դիրքը հաստատող բոլոր արտաքին հատկանիշներով և, միաժամանակ, լինել բթամիտ, կարճատես ու եսակենտրոն մարդ: Հիրավի, թագավորը մերկ է, սակայն հանրությունը պնդում է, թե նա շքեղ զգեստավորված է:

Այդ փոխակերպումն ինքնաբերաբար չի կատարվում: Ընդհակառակը՝ նա, ով օժտված է իշխանության բոլոր խորհրդանիշներով և դրանից օգուտներ է քաղում, հաճախ ձգտում է իր ենթակաների մեջ արմատախիլ անել իրատեսական, քննադատական մտածողության ունակությունները: Դրա հետևանքով ենթակաների կամ հպատակների բանականությունը դառնում է դյուրաթեք և դյուրափոփոխելի: Մարդը կորցնում է ինքնուրույն մտածելու, աչքի տեսածին հավատալու և սեփական կարծիքի վրա հենվելու մարդկային ունակությունը: Հավատալով հորինաբանություններին՝ նա դադարում է տեսնել քաղաքական իրականությունն այնպես, ինչպես որ այն կա:²

¹ Фромм Э. Иметь или Быть? – “Ника-Центр” “Вист-С”, Киев, 1998, с.325

² Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М., 2000. – с. 235–236

Առանձնահատուկ հրատապություն այսօր ձեռք են բերում Է.Ֆրոմի՝ հասարակության առողջացմանն ու հումանիզացմանը նպատակաուղղված նախագծերը: Անհատի նկատմամբ հասարակությունը կարող է իրականացնել տարբեր գործառույթներ. նպաստել մարդու պոտենցիալ ունակությունների բացահայտմանը, կամ ձևախեղել, ճնշել նրա ներքին ուժերը, նրանց հաղորդել խաթարված ձև: Հոգևոր առողջությունը, համաձայն Ֆրոմի, չի հանգում հիվանդ հասարակությանը մարդու հարմարվածության մակարդակին, այլ նրա ստեղծագործական կարողությունների առավել իրացմանը: Հենց այդպիսին պետք է լինի «առողջ» հասարակությունը: Իսկապես առողջ հասարակության մեջ մարդը պետք է դառնա հասարակական և ազգային զարգացման կենտրոնակետը, իսկ նրա կատարելագործումը և համակողմանիորեն ներդաշնակ զարգացումը՝ հասարակության և պետական քաղաքականության նպատակը:

«Ունենալ, թե՛ լինել»¹ ՝ րքի վերջին մասում Ֆրոմը հանդես է գալիս կոնկրետ առաջարկություններով, որոնք հրատապ էին ինչպես երեկ, այնպես էլ այսօր: Օրինակ՝ անհրաժեշտ է արդեն ձերբազատվել «ուղեղների մաքրման-գտման» հոգեբանական բոլոր մեթոդներից, որոնք այսօր լայնորեն օգտագործվում են գովազդում և քաղաքական քարոզչության մեջ: Դրանք վտանգավոր են ոչ միայն այն պատճառով, որ մարդկանց դրդում են գնելու իրեր, որոնք նրանց բոլորովին պետք չեն և որոնք նրանք չեն ցանկանում ձեռք բերել: Այլն այն պատճառով, որ նրանք մարդկանց հարկադրում են ընտրելու այն քաղաքական գործիչներին, որոնց նրանք

երբեք չէին ընտրի, եթե լիովին վերահսկեին իրենց: Ֆրոմը գտնում է, որ հարկավոր է արգելել հիպնոսային ներգործության բոլոր ձևերը, որոնք կիրառվում են քարոզչության մեջ՝ ինչպես սպառման, այնպես էլ քաղաքականության բնագավառներում: Այստեղից էլ հետևում է՝ «Այդ սուգեստիվ մեթոդների ներգործության առանձնահատուկ արդյունքն այն է, որ նրանք ստեղծում են կիսամոռացության մթնոլորտ, երբ մարդը միաժամանակ հավատում և չի հավատում կատարվող իրադարձություններին, կորցնելով իրականության զգացողությունը»:²

«Ունենալ, թե՛ լինել» գրքի հրապարակումից հետո անցել է շուրջ 40 տարի: Ցավոք, այդ ժամանակամիջոցում սկզբունքորեն ոչինչ չի փոխվել: Թվում է՝ որպեսզի մարդիկ արթնանան, անհրաժեշտ է ինչ-որ լուրջ ցնցում: Ըստ երևույթին, աղետը այս կամ այն տեսքով անխուսափելի է, ամեն ինչ դրան է մերձենում: Մենք արդեն իսկ ապրում ենք, եթե կարելի է այդպես արտահայտվել, թույլ, դանդաղորեն ընթացող աղետի պայմաններում, և ապագայում աղետաբեր իրադարձությունների ինչ-որ «խտացումը» այսպես թե այնպես անխուսափելի է: Եվ, միգուցե, դա արթնացնի մարդկանց՝ մղձավանջ հիշեցնող քնից և նրանց հոգիներում ինչ-որ արձագանք կգտնեն Ֆրոմի մարդասիրական գաղափարները: Ասված խոսքերն ամբողջովին վերաբերում են հայ իրականությանն ու հայ ժողովրդին, որն ապրում է «թունելի վերջում» լույս տեսնելու սպասումներով և տվյալսանքներով:

¹ Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. Иметь или Быть? – М.: ООО “Фирма “Издательство АСТ”, 2000.

² Նույն տեղում, էջ 418:

ФРОММОВА КРИТИКА САМООТЧУЖДЕННОСТИ
ЛИЧНОСТИ И ЕЕ АКТУАЛЬНОСТЬ

МАНУК АРУТЮНЯН

*Заведующий кафедрой философии международного
научно-образовательного центра НАН РА, кандидат философских наук*

Статья посвящена философскому и социально-психологическому анализу фроммовой концепции отчуждения. Раскрыта сущность фроммовой интерпретации самоотчуждения, рассмотрены механизмы самоотчуждения, показана определяющая роль «рыночной ориентации» в роли формирования данного явления.

CRITICISM AND MODERNITY SELF-ALIENATION OF
THE INDIVIDUAL ACCORDING TO FROM

MANUK HARUTYUNYAN

*Head of the Chair of Philosophy, Scientific-Educational International Center,
RA National Academy of Sciences, PhD in Philosophy*

The article is devoted to philosophical and socio-psychological analysis of From self-alienation concept. Mechanisms and explanation character of self-alienation is investigated and revealed. Moreover, the author investigates the role of “market orientation” in the formulation of this phenomenon.

Հոդվածի ներկայացման փուլերիցի՝ 10.03.14 թ.